

William Stern i jego program psychologii personalistycznej

Iwona Koczanowicz-Dehnel*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

WILLIAM STERN AND THE PROGRAM OF PERSONALISTIC PSYCHOLOGY

William Stern (1871-1938) an outstanding psychologist and philosopher is noticed in contemporary literature only as the creator of the intelligence quotient. His works in such domains as differential psychology, developmental psychology, and general psychology are neglected. A few attempts to evoke his achievements always bear a label "unjustly forgotten". The article focuses on the presentation of the fundamental research problems in Stern's scientific activity and it is an attempt to elaborate on the reasons for dismissing William Stern's other works.

Key words: Stern, intelligence, personalism, differential psychology, developmental psychology, general psychology

W roku 2012 przypadła 100 rocznica zdefiniowania przez Williama Sterna ilorazu inteligencji. W każdym podręczniku psychologii znajdziemy informację o ilorazie inteligencji i krótką notkę, kim był jego twórca. I to wszystko. Wydaje się jednak, że praca badawcza Sterna na polu psychologii zasługuje na coś więcej niż wzmiankę, że był twórcą IQ. Jego osiągnięcia dały początek wielu współczesnym teoriom z zakresu psychologii personalistycznej, psychologii rozwojowej, psychologii środowiskowej, psychologii osobowości oraz psychologii różnic indywidualnych.

Koncepcje Sterna są dziś przypominane w niewielu artykułach, ale co jest charakterystyczne, towarzyszy im zawsze określenie „zapomniany”. Dobrym tego przykładem jest artykuł Kurta Kreppnera *William L. Stern, 1871-1938: A neglected founder of development psychology*, który rozpoczyna się od stwierdzenia, że chociaż Stern jest praktycznie nieznan wśród amerykańskich psychologów i zapomniany w swoim rodzinnym kraju, to bez wahania można go nazwać twórcą współczesnej psychologii rozwojowej (Kreppner, 1992). Również Rome Harré w książce *The singular self* jeden z podrozdziałów zatytułował *Geniusz Williama Sterna*, wskazując jednocześnie na niesłuszne zapomnienie używanego przez Sterna pojęcia osoby (Harré, 1998)¹.

¹ Warty odnotowania jest fakt, że ostatnio ukazały się w czasopiśmie polskich artykuły dotyczące typologii charakteru, w których źródłem inspiracji była teoria Sterna (por. Uchnast, 2013; Celińska-Miszczuk, 2008)..

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Iwona Koczanowicz-Dehnel, Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław.

e-mail: iwonadehnel@wp.pl

Wielkim propagatorem twórczości Sterna jest współcześnie James T. Lamiell, który napisał wiele artykułów (Lamiell, 1996, 2010b, 2013) oraz książkę poświęconą Sternowi: *William Stern (1871-1938): A brief introduction to his life and works* (Lamiell, 2010a). W wstępie autor ten pisze o swojej historii zainteresowania Sternem uczciwie przyznając, że do roku 1984 wiedział o nim jedynie tyle, że był twórcą IQ i nic poza tym. Interesując się psychologią osobowości Lamiell brał udział w II Europejskiej Konferencji Osobowości w Bielefeld (Niemcy), gdzie po raz pierwszy spotkał się z personalistyczną teorią osobowości Williama Sterna. Od tego czasu rozpoczął systematyczne studia nad jego twórczością, które pokazują znaczenie Sterna dla współczesnych problemów teoretycznych i metodologicznych psychologii. Wydaje się więc, że warto sięgać do historii psychologii, gdyż czasami to, co zostało zapomniane nabiera po wielu latach zupełnie nowego wymiaru (por. Danzinger, 1994). Przede wszystkim zaś dlatego, że pozwala to na lepsze zrozumienie współczesnych sporów metodologicznych i uzyskanie samowiedzy badawczej w obliczu konfrontacji rozmaitych stanowisk dotyczących psychologii i stosowanych przez nią metod.

W artykule tym chciałabym przypomnieć teorię Williama Sterna i wskazać na jej rolę w genezie współczesnej psychologii, jak również zastanowić się, dlaczego na tak długi okres Stern dla wielu psychologów pozostawał jedynie twórcą IQ. Przypomnienie osiągnięć Sterna rozpoczyna od krótkiej biografii intelektualnej.

OD WROCŁAWIA DO HAMBURGA

Działalność naukowa Sterna związana była z dwoma ośrodkami akademickimi: Wrocławiem (ówczesnym Breslau), gdzie przebywał od roku 1897 do 1916 oraz

z Hamburgiem, w którym objął funkcje dyrektora katedry filozofii i psychologii w Kolonialinstitut für Versuchswesen. Po przekształceniu instytutu w uniwersytet w roku 1919 Stern kierował w ramach Wydziału Filozoficznego Katedrą Psychologii aż do roku 1933. Do Wrocławia trafił za pośrednictwem Hermana Ebbinghausa (1850-1909), z którym współpracował jeszcze w czasach studenckich w Berlinie. Ebbinghaus był od 1.X.1895 jednym z Dyrektorów Seminarium Filozoficznego we Wrocławiu, które zostało powołane w celu koordynacji zajęć o charakterze ćwiczeniowym z filozofii i psychologii. Zadaniem Ebbinghausa było uporządkowanie pozostawionego przez Benno Edermanna (1851-1921) i Teodora Lippsa (1851-1914) zbioru aparatury badawczej do przeprowadzania badań z zakresu psychologii, jak również skompletowanie podręcznej biblioteki psychologicznej. Do rozwijającego się zespołu badawczego dokończony został Stern, który habilitował się na Uniwersytecie Wrocławskim w roku 1897. Był pierwszym docentem prywatnym zatrudnionym w Seminarium Filozoficznym. Po powołaniu Ebbinghausa na stanowisko profesora Uniwersytetu w Halle w roku 1905, Stern dwa lata później zostaje mianowany profesorem nadzwyczajnym w dziedzinie filozofii, psychologii oraz pedagogiki i obejmuje stanowisko dyrektora jednej z Katedr Filozofii, która po pewnym czasie zostaje przekształcona w Katedrę Psychologii i Pedagogiki (por. Alechnowicz, 2007). Okres Wrocławski jest dla Sterna pod każdym względem najbardziej twórczy: przeprowadza badania z zakresu psychologii, wypracowuje także podstawy nowej perspektywy filozoficznej – personalizmu krytycznego. Sternowi udało się to, co było na przykład wielkim marzeniem Wilhelma Wundta, czyli stworzenie całkowitego systemu filozoficznego z dominującą rolą psychologii (Stern, 1917, 1918). Trudno wymienić wszystkie obszary badawcze, którymi zajmował się Stern we Wrocławiu, ale najważniejsze z nich dotyczą: psychologii różnicowej (Stern, 1900, 1911), psychologii rozwojowej (Stern, 1914) oraz badań inteligencji (Stern, 1927).

W 1916 roku Stern przyjął propozycję pracy w Instytucie Kolonialnym w Hamburgu, gdzie miał przewodniczyć pracom badawczym z zakresu psychologii i filozofii, a w dalszej perspektywie wspierać rozwój tych dyscyplin w nowo powstałym Uniwersytecie. W 1919 w Stern obejmuje na nowo powstałym uniwersytecie katedrę psychologii. Już wówczas bowiem zaczęto traktować psychologię jako samodzielną dyscyplinę. W Hamburgu Stern przebywał do roku 1934; rok wcześniej z powodów swojego żydowskiego pochodzenia został bezwarunkowo przeniesiony na emeryturę z zakazem wstępu na uniwersytet. Początkowo Stern wraz z rodziną udaje się na emigrację do Holandii, a po paru miesiącach dostaje propozycję prowadzenia wykładów w Duke University w Durham w stanie Północnej Karoliny. Będąc na emigracji wydaje książkę *Psychologia ogólna z personalistycznego punktu widzenia (Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage)* (Stern, 1935), która była podsumowaniem całego projektu oparcia psychologii na teorii personali-

zmu krytycznego. Książka ta została wydana przez wydawnictwo holenderskie Martinusa Nijhoffa i szybko została przetłumaczona na język angielski. Niestety niespełna miesiąc po wydaniu angielskiej wersji dzieła życia Stern umiera na atak serca.

Tak w największym skrócie wyglądał przebieg akademickiej kariery Sterna. Przejdźmy teraz do analizy jego dokonań teoretycznych i badawczych. Można je pogrupować w pewne obszary tematyczne, pamiętając jednak, że klamrą spinającą jest teoria krytycznego personalizmu. Jako pierwszy został opracowany program psychologii różnicowej, współcześnie traktowany przede wszystkim jako psychologia różnic indywidualnych.

TEORIA PERSONALIZMU KRYTYCZNEGO JAKO PODSTAWA PSYCHOLOGII

W ciągu całego niemal okresu swojej działalności naukowej Stern rozwijał koncepcję, którą nazwał personalizmem krytycznym. Główne prace poświęcone tej teorii to: *Podstawowe idee filozofii personalistycznej (Grundgedanken der personalistischen Philosophie)* (Stern, 1918), *Personalizm i psychologia (Die Psychologie und der Personalismus)* (Stern, 1917) oraz *Psychologia ogólna z personalistycznego punktu widzenia (Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage)* (Stern, 1935). Stern używa terminu personalizm krytyczny dla odróżnienia swojego stanowiska od innych ujęć teleologicznych, na przykład Leibniza, który, według niego, reprezentował personalizm naiwny. Personalizm krytyczny stara się przewyciężyć tradycyjne opozycje celowości i mechaniczmu, rzeczy i osoby, ducha i materii. „Te dotychczas sztucznie dzielone zjawiska stają się teraz po prostu istotowym jądrem świata i człowieka, których istnienie i oddziaływanie może być zrozumiane całkowicie inaczej” (Stern, 1918, s. 8). Pojęciem, do którego odwołuje się Stern w celu przewyciężenia wspomnianych przeciwieństw jest pojęcie psychofizycznej neutralności. Według niego psychofizyczna jedność osoby wiąże się z tym, że w różnych okolicznościach przejawia się niepodzielna jedność osoby zorientowanej na cel. Osoba jest jednością w wielości, całością w realnym działaniu, pomimo różnorodności funkcji każdej z poszczególnych jej części. Jako byt autonomiczny osoba zawsze zorientowana jest teleologicznie. Stern podkreśla fakt, że nie możemy myśleć o świadomości człowieka jako o pasywnej sumie treści. Człowiek nie jest też agregatem cech fizycznych i mechanicznych powiązanych wiązkami wrażeń psychicznych. Takie ujęcie istoty ludzkiej upodabnia ją, zdaniem Sterna, do „rzeczy” i jest raczej impersonalistyczne. Podstawowa różnica między personalizmem a impersonalizmem tkwi w światopoglądowej idei celu i przyczynowości. Według Sterna podział ten stanowi również podstawę koncepcji nauki o człowieku, ponieważ: „Impersonalizm nauki może szeroko oddziaływać przez rozdzielenie na elementy psychiczne i fizyczne, przez ustalenie bezwarunkowo aktywnych i prawidłowych związków oraz sprowadzenie jakościowych wielości

do prostych naturalnych form, ale zawodzi on tam, gdzie chodzi o znaczenie procesów osobowych i o porównanie indywidualnej odrębności” (Stern, 1918, s. 11).

W programie stworzenia psychologii opartej na personalizmie pierwszym krokiem było odrzucenie impersonalistycznej wizji świata oraz przyjęcie założenia, że świat tworzy system autonomicznych całości, czyli osób. W psychologii powinno być to uwzględniane jako punkt wyjścia każdej teorii i każdego badania. Pojęcie osoby skonstruowane jest na podstawie zasady *unitas multiplex*, która narzuca pewien porządek w myśleniu o człowieku. Stern pisze: „nieskończenie wielka ilość elementów, psychicznych i fizycznych, trwałych i chwilowych łączy się w nim [człowieku – IKD], tworząc całość i jedność. To, że indywiduum nie jest niczym prostym, lecz składa się z licznych „cech”, to, że elementy składowe nie istnieją bezładnie obok siebie, lecz tworzą porządek niepodzielnej i całościowej osobowości, nie jest jakąś filozoficzną teorią wymagającą uzasadnienia, lecz fundamentalnym doświadczeniem, które może zostać w różny sposób wyjaśnione” (Stern, 1917, s. 81).

Lamiell interpretując personalizm Sterna odwołuje się do błędu mereologicznego. Mereologia jest teorią zbiorów rozumianych jako całości kolektywne, czyli pewne obiekty fizyczne składające się z części, ale podstawowy aksjomat zakłada, że: „1. jeśli P jest częścią Q, to Q nie jest częścią P” (Woleński, 1985, s. 149). W psychologii, a w szczególności w psychologii osobowości, traktuje się daną część osobowości tak jakby odnosiła się ona do całości. Stern dostrzega problem związku osoby ze światem zewnętrznym i stara się go rozwiązać w odwołaniu do teorii konwergencji, która jest próbą połączenia tego, co zewnętrzne i tego, co wewnętrzne, czyli osoby i rzeczy. Pytanie dotyczące tego, jak połączyć teleologiczny wymiar osoby z zewnętrznymi warunkami jej istnienia jest, według Sterna, podstawowym pytaniem w nauce o człowieku. Dotychczasowe odpowiedzi obarczone były jednostronnością. Nativizm przyjmował istnienie wrodzonego czynnika wewnętrznego, empiryzm z kolei wszystko, co wewnętrzne odrzucał na rzecz zewnętrznego wpływu świata na człowieka. To albo – albo przekładało się na różne sposoby interpretowania relacji człowiek – świat w wielu obszarach życia. Na przykład wybitność wielkich ludzi tłumaczona była albo dziedziczeniem pewnych cech wewnętrznych, albo oddziaływaniem warunków ekonomicznych; pedagodzy mają ogromny wpływ na rozwój dziecka, albo jest on ograniczony przez wewnętrzne predyspozycje ucznia. Przykładów można podać więcej. Krytyczny personalizm przewyższa te jednostronne ujęcia kierując się zasadami konwergencji. Pierwsza z nich zakłada, że istnienie i działanie osoby musi być rozpatrywane w perspektywie czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które nie stanowią przeciwieństwa, ale tworzą część wspólną. Po drugie, między tym, co wewnętrzne a tym, co zewnętrzne nie zachodzi relacja podporządkowania, nie powinniśmy więc zadawać pytań typu: w jakim stopniu na działanie człowieka wpływa otoczenie, a jakim jego wewnętrzne doznania. Ostatnia

i najważniejsza z punktu widzenia personalizmu zasada dotyczy pojęcia konwergencji psychofizycznie neutralnej, która oznacza, że: „We wszystkich aktach konwergencji osoba uczestniczy jako całość, jako jedność, a więc nie jest tak, że pojedynczym procesom wewnętrznym towarzyszą jakieś pojedyncze procesy zewnętrzne. Osoba jest raczej tym, co usytuowane między tymi procesami” (Stern, 1918, s. 37). Cechą charakterystyczną konwergencji jest jej trójczłonowość, czyli fakt, że nie ma bezpośredniego oddziaływania między pojedynczym bodźcem pochodzącym z świata a tym, co zmienia się w osobie, ponieważ osoba jako całość jest wielością różnorodnych reakcji. Stern wyróżnił dwa zasadnicze rodzaje konwergencji: aktualną i ciągłą. Różnica między nimi polega na tym, że ta pierwsza wiąże się z aktem, czyli pojedynczym działaniem, natomiast w drugim przypadku mamy do czynienia z oddziaływaniem na dyspozycje, czyli względnie trwale potencjalne kierunki działania zgodne z celowościową strukturą osoby. W tym ostatnim przypadku czynniki środowiskowe wprowadzają trwałą zmianę w wewnętrznych warstwach osoby. W trójczłonowym modelu konwergencji ważną rolę odgrywają systemy celów definiowanych w oparciu o filozofię personalizmu krytycznego. Osoba jako byt autonomiczny zorientowana jest teleologicznie, czyli nieustannie realizuje pewne cele, które można w jakiś sposób rozróżnić, ale, jak zauważa Stern, ostatecznie przejawiają się one w pełnej syntezie zasady *unitas multiplex*. Autotelia i heterotelia to wydawałoby się przeciwstawne systemy celów, ponieważ pierwszy zawiera wewnętrzne cele osoby: samozachowanie i samorozwój, natomiast drugi wyznacza cele zewnętrzne pochodzące ze środowiska. Stern zauważa jednak: „Różnorodność tych celów staje się systematyczną jednością w dwojaki sposób. Po pierwsze, podstawowe przeciwieństwo między autotelią a heterotelią, zostaje przewyżczone przez wyższą syntezę. Faktem niepodlegającym dalszej analizie, być może ostatnią i najwyższą tajemnicą ludzkiej osobowości, jest to, że wchłania heterotelię w autotelię. Obcy nakierowany zostaje po i przed na nie-Ja. Przestaje być obcy nie tylko przez to, że zostaje przyjęty i spełniony, lecz także przez to, że zostaje wewnętrznie przyswojony i uformowany zgodnie z własnym Ja” (Stern, 1917, s. 108).

Istotne jest tu pytanie o znaczenie świadomości w urzeczywistnianiu teleologicznego istnienia osoby. Stern uważał, że udział świadomego przeżycia jest uzależniony od hierarchii celów, które na przykład w systemie autotelicznym dotyczą samozachowania, czyli bezwzględnego działania zachowującego wszystko to, co tworzy osobę. Samorozwój natomiast podzielił na konserwatywny i produktywny. Ten pierwszy ma na uwadze rozwinięcie wszystkich funkcji wynikających z gatunkowych form życia, natomiast samorozwój produktywny realizuje cele, które są wynikiem własnej aktywności osoby. Zgodnie z zasadą konwergencji relacja osoba – świat urzeczywistnia się przez nakierowanie osoby na system heteroteliczny składający się z nadrzędnych celów osobowych (hipertelia). Chodzi tu o cele wyznaczone przez ta-

kie osobowe całości jak rodzina, naród, ludzkość. W procesie konwergencji nie może zabraknąć równorzędnych celów osobowych (syntelia), czyli celów innych jednostki osobowych oraz nadrzędnych celów rzeczowych (ideotelia) reprezentowanych przez abstrakcyjne ideały takie jak prawo, religia, prawda. Również w obrębie hetrotelii stopień świadomości uzależniony jest od rodzajów celów, ale najistotniejszym staje się fakt, że przechodzenie autotelii w heterotelie, czyli rozszerzania osobowego istnienia przez wchłanianie obcych elementów, odbywa się zawsze przy udziale świadomości. Stern stwierdza: „Wielu psychologów zajmowało się problematyką teleologii zjawisk świadomości, ponieważ pytanie o celowość zjawisk psychicznych było zbyt naglące, by można je było pominąć. Wszelako do tej pory często brakowało uzasadnienia do stawiania problemu, albowiem nie zwracano uwagi na pozapsychologiczny cel ostateczny, na który kieruje się każda teleologia. Dokonuje się to teraz w pojęciu osoby” (Stern, 1917, s. 110).

Związek psychologii z personalizmem uwidacznia się szczególnie w ostatnim elemencie teorii konwergencji, który dotyczy miary konwergencji. W tym punkcie Stern przywołuje dobrze znane prawo Webera-Fechnera z zakresu psychofizyki przedstawiające związek między siłą bodźca a wrażeniem, czyli między tym, co zewnętrzne a tym, co wewnętrzne. Związek ten w teorii personalizmu dotyczy osoby i świata, przy czym miara musi przyjąć charakter teleologiczny, a tym samym rozszerzyć zakres oddziaływania na aspekty nie tylko psychiczne, ale również, zgodnie z zasadą neutralności psychofizycznej, na relacje biologiczne, kulturowe i socjalne. Jako zasada heurystyczna pozwoli w przyszłości na lepsze poznanie relacji osoba – świat.

Okres między wydaniem książek *Psychologia i personalizm* (Stern, 1917) oraz *Podstawy filozofii personalistycznej* (Stern, 1918) a ostatnim dziełem zatytułowanym *Psychologia ogólna z punktu widzenia personalistycznego* (Stern, 1935) Stern poświęcił zagadnieniom ściśle praktycznym, dowodząc tym samym, że nie ma potrzeby budowania tamy między koncepcjami teoretycznymi z filozoficzną podbudową a badaniami eksperymentalnymi, ale jedno nie może się odbyć bez drugiego.

Na koniec tego punktu przypomnijmy jedyną recenzją z ostatniej książki Sterna pióra Gordona Allporta (1897-1967) (Allport, 1937). Już w wstępie autor ten podkreśla znaczenie tego dzieła Sterna: „system opiera się na pracy całego życia, wyjątkowo wszechstronnego psychologa, który miał doświadczenie z pierwszej ręki na prawie każdym polu psychologicznych badań i wniósł swój wkład do niemal wszystkich dziedzin psychologii (Allport, 1937, s. 231). Podstawą tego systemu jest światopogląd oparty na krytycznym personalizmie. Relacja między personalizmem a psychologią jest, według Sterna, taka, że psychologia jest jedną z dyscyplin personalizmu, to znaczy nauką o osobie, która doświadcza lub jest zdolna do doświadczenia, ale, jak zauważa Allport, doświadczenie jest tylko jednym z elementów osobowej egzystencji. Osoba uwikłana jest również w biosferę i świat wartości

obiektywnych, co jednak nie jest już przedmiotem zainteresowań psychologii. Jako system metafizyczny personalizm krytyczny wskazuje jedynie drogi rozwoju nauk szczegółowych. Badanie takich zjawisk psychicznych jak: spostrzeganie, pamięć, myślenie i fantazjowanie czy motywacje do działania, a przede wszystkim emocje, zawsze powinno być zakorzenione osobowo. Stern analizując na przykład dokonania przedstawicieli teorii Gestalt w zakresie badań nad sensoryczną percepcją zwraca uwagę, że w ich pracach brakuje pewnego elementu, a mianowicie osoby, która tworzy spostrzeżeniową całość (*Keine Gestalt ohne Gestalter*). Omówienie całości problematyki psychologicznej poruszanej przez Sterna w *Psychologii ogólnej z punktu widzenia personalistycznego* przekracza ramy tego artykułu, ale dość obszerny cytat z recenzji Allporta trafnie przedstawia, jak sędzę, znaczenie tej książki dla zrozumienia podstawowej idei psychologii personalistycznej.

„Nie chcę dyskutować różnych przesądów, które skłaniają pewnych psychologów do odrzucenia tego systemu w całości. Będzie on obrażał godność tych, którzy otaczają czczią idee konstytuujące psychologię „naukową”. Ci sami psychologowie, którzy unikają głębokich problemów emocji, aby nie wydać się emocjonalnymi i ci, którzy nie zauważają całego pola uczuć dlatego, że nie chcą się wydawać sentymentalni, będą teraz unikać osoby (*person*), aby nie stać się osobami (*personal*). Ale jeżeli zagłębiliby się w tę książkę i zauważyli ogromny zakres problemów, które zniknęły poza ich własny system, musiał by minąć jakiś czas, zanim zrationalizowaliby swój powrót do wygodnego impersonalnego stanu równowagi (Allport, 1937, s. 246).

PSYCHOLOGIA RÓŻNICOWA JAKO NAUKA TEORETYCZNA I STOSOWANA

Analizując dokonania współczesnej psychologii w końcu XIX i na początku XX Stern zauważa, że standardem metodologicznym było badanie pojedynczych elementów składających się na życie psychiczne, a następnie formułowanie na tej podstawie pewnych praw ogólnych. Życie psychiczne rozpatrywano samo w sobie bez uwzględnienia różnorodności, w której się ono realnie pojawia. Abstrahowanie od cech osobowości, stanów czy płci spowodowało, że jeśli badacz napotykał na jakieś odstępstwo od ogólnego modelu, to wówczas pomijał je jako „psychiczne osobliwości”. Według Sterna to, co traktowano jako „produkt uboczny” procesu generalizacji, może stać się równoprawnym przedmiotem badań psychologicznych. Wymaga jednak pewnych konstrukcji teoretycznych i określenia wstępnych założeń. Po pierwsze, psychologia różnic jest nauką i dlatego jej celem jest generalizacja otrzymanych wyników, ale dane, którymi się posługuje, mają szczególny charakter, ponieważ tkwią w faktach psychicznego różnicowania. Nowo pojawiająca się kategoria psychicznej zmienności zawiera w sobie również pewne ogólne pojęcia, jak na przykład typ czy stopnie zróżnicowania. Te wszystkie zagadnienia zostają

podporządkowane pojęciu indywidualności, którą Stern definiuje następująco: "Indywidualność oznacza zawsze jednostkowość, każde indywiduum jest tworem wyjątkowym, niewystępującym podwójnie (nigdy nie występuje w podwójnej formie), niepowtarzalnym" (Stern, 1911, s. 3²). Nie oznacza to jednak, że nie można zmienności obiektywnie badać w każdej indywidualności, ponieważ reprezentuje ona jakiś typ, pojawiają się jakieś prawidłowości, które umożliwiają porównanie z innymi, nawet w obrębie jednej kategorii.

W programie psychologii różnicowej Stern wskazuje na możliwość powiązania podejścia idiograficznego z nomotetycznym. Tradycyjnie są one rozumiane opozycyjnie jako dwa sposoby ujęcia rzeczywistości empirycznej. Poszukiwanie tego, co powszechnie ważne, praw ogólnych, stanowi podstawę nomotetyzmu, który jest właściwy naukom przyrodniczym. Celem idiografizmu jest natomiast to, co jednostkowe i niepowtarzalne, wyjątkowe i konkretne. Podejście idiograficzne łączone jest tradycyjnie z naukami humanistycznymi. Zdaniem Sterna tego podziału nie da się jednak przeprowadzić w psychologii bezproblemowo. Dlatego też lepiej zapytać: czego się dowiemy o człowieku z podejścia nomotetycznego, a czego z podejścia idiograficznego.

Program psychologii różnicowej miał przede wszystkim ugruntować psychologię jako naukę stosowaną. Stern dostrzegał przepaść dzielącą psychologię naukową od kulturowych i społecznych wymogów życia. Obawiał się, że problemy życia codziennego i konieczność ich rozwiązywania przyczyniają się do powstania psychologii naiwnej (potocznej), która nie dysponuje metodami poznania naukowego. Podsumowując stanowisko Sterna w tej kwestii można stwierdzić, że psychologia naukowa i potoczna mówią jakby odmiennymi językami. Z jednej strony psychologia popularna odpowiada na kulturowe problemy, ale brak podstaw naukowych doprowadza ją do wyjaśnień naiwnych, nienaukowych i bezwartościowych. Środkiem zaradczym ma stać się program psychologii różnicowej jako nauki stosowanej. Stern uzasadnia: „Wydaje się, że nie istnieje żaden inny środek naprawy przeciw fałszywej psychologii jak psychologia, która postępuje w sposób metodyczny i krytyczny. Psychologia różnicowa jako nauka stosowana ma dwa cele: poznanie człowieka (psychognostyka) i psychotechnikę (Stern, 1911, s. 8).

Przez poznanie człowieka Stern rozumie wiedzę na temat całego obszaru różnorodności psychicznych, która w konsekwencji ma doprowadzić do ustaleń zależności między pewnymi typami owej różnorodności a cechami wynikającymi z indywidualności. Natomiast psychotechnika jako zespół metod umożliwiający oddziaływanie człowieka na człowieka uzależniona jest od psychologii

różnicowej w ten sposób, że określa pewne granice oddziaływania, co pozwala określić, na ile zewnętrzne oddziaływanie wprowadza zmianę w istocie badanego zjawiska. Stern pisze: „Wychowanie powinno być zróżnicowane: na przykład nieśmiałość wymaga innego traktowania niż zuchwalstwo” (Stern, 1911, s. 12). Tylko dopasowując rodzaje psychotechnik do różnorodności typów, stanów czy cech osiągniemy pożądaną cel. Ten cel jest następujący: „Psychotechnika różnicująca powinna przede wszystkim działać jak lekarz dusz (każdy lekarz przy leczeniu dolegliwości czysto fizycznych musi być bardziej lub mniej lekarzem duszy). Leczyć powinno się nie choroby, ale chorych ludzi” (Stern, 1911, s. 12).

PROGRAM PSYCHOLOGII ROZWOJOWEJ

W wielu podręcznikach omawiających powstanie psychologii rozwojowej pojawiają się jako pionierzy tej dziedziny przede wszystkim takie postaci jak: James Baldwin, Lew Wygotski, Charlotta Bühler oraz Jean Piaget (por. Brzezińska, Appelt i Ziółkowska, 2008). Ale zdaniem niektórych to właśnie Stern zasługuje na miano prawdziwego pioniera tej gałęzi psychologii, w szczególności konfrontując jego osiągnięcia z ważnymi odkryciami z lat 70 i 80 XX wieku (por. Kreppner, 1992). Pierwsze badania Sterna dotyczące okresu dzieciństwa związane było bezpośrednio z ważnymi dla niego wydarzeniami życiowymi. Narodziny trójki dzieci (córki Hildy – 1900, syna Güntera – 1902 i drugiej córki Ewy – 1904) stały się okazją do nieprzerwanych obserwacji, jak z dnia na dzień kształtuje się osoba. Stern pisze:

„W badaniach własnych dzieci obserwowałem konkretne życie psychiczne w jego bezpośredniości i to chroniło mnie przed niezyciowym schematyzmem i abstrakcjami, które nierzadko spotykamy pod nazwą „psychologii”. Doświadczałem w tych badaniach istnienia podstawowego faktu osobowego, *unitas multiplex*: pełnia występujących obok siebie i po sobie psychicznych treści wkomponowywała się w jednolitą linię życia rozwijającego się człowieka, która nadawała im sens. Narzucała mi się podstawowa forma osobowa indeterminizmu: „konwergencja” rodzących się u dziecka predyspozycji z całością wpływów środowiskowych. Krótko mówiąc, w badaniach tych uzyskiwałem ważne podstawy empiryczne dla teorii filozoficznych, które rozwijałem” (Stern, 1927, cyt. za Lamiell, 2010a, s. 56).

Małżonkowie Stern przez okres wczesnych lat życia swoich dzieci prowadzili dzienniczki, w których notowali wszystko, co z dnia na dzień obserwowali na poszczególnych etapach rozwoju dzieci. W pewnym sensie, jak zauważył Werner Deutsch (Deutsch, 2008), stworzyli zespół badawczy, w którym prace były rozdzielone w ten sposób, że Clara Stern dokonywała opisu wydarzeń danego dnia, natomiast William dokonywał analizy zaobserwowanego zachowania. Wspólna praca Sternów zaowocowała dwoma wydanymi książkami: *Mowa dziecka (Kindersprache, 1907)* i *Wspomnienia, zeznania i kłamstwa we wczesnym dzieciństwie (Erinnerung,*

² Współcześnie wątek podkreślający to, że istotą człowieka jest jego pojedynczość podejmuje Harré w książce *The Singular Self*. Harré zwraca uwagę na fakt, że: „Nasze doświadczenie świata i nas samych jako części tego świata, ma miejsce pochodzenia w pojedynczość, która jest odmienna od każdej innej, w szczególności jako linia wyznaczająca świat specjalnych miejsc w czasie i przestrzeni” (Harré, 1998, s. 19).

Aussage und Lüge in der ersten Kindheit, 1909). Ciekawe jest, że w obu tych pracach na pierwszym miejscu autorskim widnieje Clara, co było przyczyną pewnego nieporozumienia wydawniczego, kiedy to już w wydrukowanej książce trzeba było dokonać korekty strony tytułowej, ponieważ redaktor prowadzący wpisał Williama jako pierwszego autora (por. Deutsch, 2008). Możemy przepuszczać, że prace te stały się przyczynkiem do opublikowania w 1914 książki *Psychologia wczesnego dzieciństwa do szóstego roku życia* (*Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahr*), której autorem jest już tylko William. W podtytule dzieła znajduje się jednak zdanie: „Z pomocą niepublikowanych dzienników Clary Stern (*Mit Benutzungen ungedruckter Tagebücher von Clara Stern*) (Stern, 1914). To podkreślenie dokonane przez Sterna ma znaczenie w zrozumieniu empirycznych podstaw jego teorii personalistycznej. Bezpośrednie obserwacje rozwoju dziecka pozwalały mu zrozumieć proces kształtowania się osoby. Kreppner uważa, że psychologię rozwojową Sterna można opisać przez trzy główne pojęcia kształtujące współczesne myślenie o rozwoju: aktywny rozwój, strefa rozwoju i egocentryzm. Dla Sterna rozwój ma charakter aktywnego procesu, którego podstawą jest realizacja najważniejszego celu samozachowania (teleologiczny aspekt rozwoju) oraz tworzenie nowych celów ukierunkowujących rozszerzenie granic osobowego ja. W obu procesach Stern podkreśla aktywność osoby, bez której trudno byłoby mówić o konwergencji, czyli relacji ja – świat. Możemy stwierdzić, że rozwój u Sterna jest wyznaczany przez dwa czynniki ściśle ze sobą powiązane, to znaczy osobę i środowisko. Wiele lat później, w latach 80 XX wieku, podobna idea stała się podstawą modelu rozwoju nazwanego teorią systemów ekologicznych. Jej twórca Uri Bronfenbrenner wychodził z założenia, że istota rozwoju polega na interakcji między cechami indywidualnymi dziecka a jego środowiskiem (por. Vasta, Haith, Miller, 1995). Tezy dotyczące wpływu transakcyjnego, kształtowanie się mikrosfery, odnajdujemy w sformułowanych przez Sterna zasadach konwergencji. Podkreślanie aktywności indywidualnej w trakcie procesu rozwojowego może być również porównywane z teorią konstruktywizmu Jeana Piageta, według której rozwój dokonuje się przez mechanizmy asymilacji i akomodacji. Różnica między Sternem a Piagetem polega na tym, że Piaget skupił się na rozwoju funkcji poznawczych, Stern natomiast koncentrował się na interakcjach między aktywnością osoby a jej środowiskiem. Dwa czynniki określające rozwój: subiektywny, będący wyrazem niepowtarzalności osoby, i obiektywny, kształtujący środowisko w wyniku procesu konwergencji, tworzą swoisty mikrokosmos, który został nazwany przez Sterna personalną przestrzenią (*personaler Nahraum*). Podobny punkt widzenia prezentują współcześnie przedstawiciele badań nad temperamentem i środowiskiem. Posługując się terminem nisza ekologiczna wskazują na nierozzerwalny związek między cechami rozwojowymi a specyfiką środowiska, w którym rozwija się dziecko (por. Strelau, 2002).

Ważnym aspektem wkładu Sterna do psychologii rozwojowej jest jego polemika z Piagetem odnośnie pojawiania się zachowań społecznych. Piagetowska koncepcja egocentryzmu zakłada, że w okresie wczesnego dzieciństwa wszystkie czynności poznawcze wraz z mową charakteryzuje wysoki poziom koncentracji, który przejawia się szczególnie w mowie egocentrycznej. Stern zauważył jednak, że społeczne kompetencje, a tym samym przewaga mowy społecznej, jest ściśle uzależniona od warunków społecznych, w których dorasta dziecko. Badania przeprowadzone przez Marthę Muchow (1892-1933) – współpracownicę Sterna – nad dziećmi uczęszczającymi do przedszkola wskazują, że u większości z nich nie występuje mowa egocentryczna, co więcej w sytuacjach interakcji z dorosłymi następuje gwałtowny rozwój społecznych kompetencji nawet przed trzecim rokiem życia. Stern tak podsumowuje swoją dyskusję z Piagetem: „Teza o późniejszym początku (wzajemnego zrozumienia) może brać się z faktu, że Piaget koncentrował się na zachowaniach dzieci we wzajemnych kontaktach. Jednak kiedy rozmawiają one z dorosłymi, szczególnie z matką, etap rozwoju tej funkcji [wzajemnego zrozumienia – I.K.-D.] zostaje osiągnięty w inteligencji dziecka znacznie wcześniej” (Stern, 1927, cyt. za Kreppner, 1992, s. 544).

We współczesnych teoriach rozwoju języka i kompetencji społecznych intuicja Sterna odnośnie znaczenia relacji dziecka z dorosłymi dla rozwoju tych funkcji została potwierdzona w badaniach Jerome Brunera. Jest on autorem koncepcji systemu wsparcia społecznego (LASS), w której wskazuje na istotną rolę środowiska społecznego dostarczającego dziecku wielu możliwości uczenia się języka przez ustrukturalizowane interakcje społeczne nazwane przez niego skryptami. Najczęściej do tego rodzaju uczenia się języka przez dziecko dochodzi w rutynowych kontaktach dziecka z matką (por. Vasta, Haith i Miller, 1995).

BADANIA NAD INTELIGENCJĄ

Problemem inteligencji, a w szczególności jej rozwoju, zajmował się Stern już od czasu pobytu we Wrocławiu. W tym okresie przeprowadzano w Niemczech reformę szkolnictwa w, której Stern aktywnie uczestniczył. Wygłaszał wiele wykładów oraz przeprowadzał szkolenia dla nauczycieli, których celem było wprowadzenie do zagadnień inteligencji dzieci i młodzieży (por. Lamiell, 2010a). Zaangażowanie Sterna w propagowanie wyników badań psychologicznych nad inteligencją było wyrazem jego stanowiska wobec społecznych zastosowań teorii naukowych. Kluczem do zrozumienia jego interpretacji inteligencji był oczywiście program personalizmu krytycznego. Nie można bowiem mówić o inteligencji bez wskazania na jej teleologiczny charakter. Stern pisze: „Teleologiczny charakter mojej definicji inteligencji stanowi tylko niezbędną konsekwencję podstawowych założeń personalizmu, i nie jest bynajmniej wyrazem trudności lub nawet niemożności zbadania ogółu funkcji myślowych inteligencji” (Stern, 1927, s. 2). Przedstawia-

jąc definicję inteligencji zwraca uwagę na jej całościowy charakter rozumiejąc inteligencję jako: „ogólną zdolność jednostki świadomego nakierowania swego myślenia na nowe wymagania: jest ona ogólną zdolnością duchową przystosowania się do nowych zadań i warunków życia” (Stern, 1927, s. 3). Stern odróżnia inteligencję od talentu uważając, że kryterium umożliwiające rozróżnienie tych dwóch dyspozycji, to właśnie poziom ogólności. W przypadku talentu mówimy o ograniczonej charakterystyce sprawności do jakiejś cząstkowej dziedziny. Inteligencja natomiast jest jakby centralnym i stałym czynnikiem przystosowującym jednostkę do różnorodnych warunków. Podkreślanie przez Sterna całościowego charakteru inteligencji i jej wieloaspektowości wiąże się immanentnie z jego personalistyczną koncepcją człowieka, wedle której „jest on nie tylko zbiorem przeróżnych właściwości, ułożonych obok siebie na kształt mozaiki, lecz stanowi osobowość jednolitą, zmierzającą ku celom jednolitym, jednolicie uzbrojoną i przygotowaną do osiągnięcia tych celów” (Stern, 1927, s. 4). Zatem inteligencja jest tylko jednym z aspektów powiązanych ze sobą dyspozycji psychicznych człowieka, które zmierzają do jednego celu. Warto w tym miejscu zaznaczyć nowatorstwo Sterna, ponieważ oprócz takich dyspozycji jak: pamięć, spostrzeżenie, uwaga, twórczość, uznaje on również istnienie ścisłego związku między inteligencją a obszarem emocjonalno-motywacyjnym. Filozoficzna podstawa rozumienia inteligencji w postaci teorii personalizmu doprowadza również do ustaleń dotyczących zależności między tym, co wewnętrzne, a tym, co zewnętrzne. Zgodnie z personalizmem Stern wprowadza tu dwa pojęcia: dyspozycji i konwergencji. Przez dyspozycję rozumie pewne trwałe, wewnętrzne przyczyny poszczególnych aktów i treści świadomości; konwergencje natomiast to szeroko rozumiane czynniki zewnętrzne. Stern zauważa w związku z tym: „Najistotniejszym zagadnieniem przy wyjaśnianiu jakichkolwiek dyspozycji, w więc i inteligencji, jest stosunek między uwarunkowaniami wewnętrznymi, tkwiącymi w samej istocie dyspozycji, a warunkami zewnętrznymi, współdziałającymi jako środowisko (wychowanie i nauczanie, lektura, przykład, zabawy etc.)” (Stern, 1927, s. 12).

Najważniejszym osiągnięciem Sterna w dziedzinie badań nad inteligencją było zaproponowanie nowatorskiego rozwiązania co do zasad pomiaru inteligencji. Wprowadzony w 1912 roku słynny iloraz inteligencji na stałe wszedł do kanonu metodologicznego wielu testów psychologicznych. Stało się jednak coś, czego Stern bardzo się obawiał, słynne IQ zaczęło żyć niezależnie od personalistycznej koncepcji inteligencji i zaczęło funkcjonować w mechanicznym i prostym systemie diagnozowania dyspozycji intelektualnych.

Na zakończenie spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, dlaczego teoria Sterna została zapomniana. Istnieją trzy powody, dla których tak się stało (por. Lamiell, 2010a). Po pierwsze, kontekst polityczny. W okresie, w którym Stern znajdował się w szczytowym momencie swojej kariery naukowej i kończył pisać swoje *opus magnum*,

w Niemczech do władzy doszli naziści. Jako uczyony pochodzenia żydowskiego skazany został na różnego rodzaju szykany, od zwolnienia z pracy po zakaz przebywania na terenie uniwersytetu. W końcu zmuszono go do emigracji. Kontekst polityczny można jeszcze uzupełnić faktem, że Stern nie miał uczniów, którzy mogliby rozwijać i kontynuować jego teorie. Po prostu zginęli w tych mrocznych czasach (por. Mukherjee, 2001). Drugi powód „zapomnienia” Sterna ma charakter osobowościowy. W pełni oddają to słowa Deutscha: „Mimo sukcesów publicznych, Stern pozostał w swoim życiu człowiekiem skromnym i mało wymagającym, dla którego praca i rodzina znaczyły wszystko. Nie miał cech osobowości, które pomogłyby mu osiągnąć mniej lub bardziej trwałą sławę: kłótności, mściwości, uwikłania w personalne spory” (Deutsch, 1991 cyt. za Lamiell, 2010a, s. 149). Trzecia powodem zapomnienia dzieła Sterna przez współczesną psychologię jest, zdaniem Lamiella, historyczny etap rozwoju tej nauki (Lamiell, 2010a). Chodzi o to, że na początku XX wieku główny nurt badań w psychologii opierał się na pozytywistyczno-empirycznych podstawach, co stało w wyraźnej sprzeczności z psychologią personalistyczną tworzoną przez Sterna.

LITERATURA

- Alechnowicz, I. (2007). *Filozofia na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1895-1935*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Allport, G. (1937). The personalistic psychology of William Stern. *Character and Personality*, 5, 231-246.
- Brzezińska, A.I., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2008). Psychologia rozwoju człowieka. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 95-292). Gdańsk: GWP.
- Celińska-Miszczuk, A. (2008). Williama Sterna personalistyczna perspektywa typologiczna. *Studia z psychologii w KUL*, T 18, 11-26.
- Danzinger, K. (1994). Does the history of psychology have a future? *Theory and Psychology*, 4, 467-484.
- Deutsch, W. (2008). William Stern. Psychologia wczesnego dzieciństwa do szóstego roku życia. W: H. Lück, R. Miller, G. Sewz-Vosshenrich, G. (red.), *Klasyki psychologii* (s. 145-152). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Harré, R. (1998). *The singular self*. London.: Sage Publications Ltd.
- Kreppner, K. (1992). William L. Stern, 1871-1938: A neglected founder of developmental psychology. *Developmental Psychology*, 28, 539-547.
- Lamiell, J.T. (1996). William Stern: More than “The IQ guy”. W: G.A. Kimble, C.A. Boneau, M. Wertheimer (red.), *Portraits of pioneers in psychology* (s. 72-85). New Jersey: Erlbaum.
- Lamiell, J.T. (2010a). *William Stern (1871-1938): A brief introduction to his life and works*. Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Lamiell, J.T. (2010b). Reflections on some neglected ideas about psychological measurement from the personalistic perspective of William Stern (1871-1938). W: J. Valsiner, A. Toomela (ed.), *Methodological thinking in psychology*:

- 60 years gone astrey? (s. 189-207). Arizona: Information Age Publishers.
- Lamiell, J.T. (2013). Critical personalism: On its tenets, its historical obscurity, and its future prospects. W: J. Martin, M. Bickhard (red.), *Contemporary perspectives in psychology of personhood: Philosophical, historical, psychological and narrative* (s. 101-123). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mukherjee, S. (2001). William Stern (1871-1938): A Word-View at Risk. W: L.E. Jones (red), *Crossing boundaries: The exclusion and inclusion of minorities Germany and the United States* (s. 104-119). Oksford – New York: Berghan Books.
- Stern, W. (1900). *Über Psychologie der individuellen Differenzen*. Leipzig: Barth.
- Stern, W. (1911). *Die Differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen*. Leipzig: Barth.
- Stern, W. (1914). *Psychologie der frühen Kinderheit bis zum sechsten*. Leipzig: Quelle & Meyer.
- Stern, W. [1917] (2007). Psychologia i personalizm (*Die Psychologie und der Personalismus*). W: I. Alechnowicz (red.), *Filozofia na Uniwersytecie Wrocławskimi w latach 1895-1935* (s. 77-113) Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Stern, W. (1918). *Grundgedanken der personalistischen Philosophie*. Berlin: Verlag von Reuter & Reichard.
- Stern, W. (1927). *Inteligencja dzieci i młodzieży oraz metody jej badania* (przeł. T. Klimowicz). Warszawa: Książnica-Atlas
- Stern, W. (1935). *Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage*. Den Haag: Nijhoff.
- Stern, C., Stern, W. (1907). *Die Kindersprache*. Leipzig: Barth.
- Stern, C., Stern, W. (1909). *Erinnerung, Aussage und Lüge in der ersten Kindheit*. Leipzig: Barth.
- Strelau, J. (2002). *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa: Scholar
- Uchnast, Z. (2013). Williama Sterna teoria charakteru: inspiracje do empirycznej weryfikacji. W: Z. Uchnast (red.), *Charakter. Jakość osobowego działania w podejściu teoretycznym i empirycznym* (s. 11-33). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Woleński, J. (1985). *Filozoficzna szkoła Lwowsko- Warszawska*. Warszawa: PWN.